

A fordítás varázsa

Részletek Magdaléna Keresztesová Karol Wlachovský műfordítóval készült életútinterjújából

Az idén nyolcvanéves Karol Wlachovský a szlovák–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok – a maga területén talán minden megelőzőnél kiterjedtebb és súlyosabb fordítói életművét létrehozó – történetileg is kiemelkedő személyisége. Fordításköteteinek száma meghaladja az ötvenet; számos 20. századi magyar íróat ő fordított elsőként szlovákra, s a klasszikus magyar irodalom átültetése, és részbeni újrafordítása és kiadása terén is kiemelkedő érdemeket szerzett. Kasán született 1941. május 20-án, gömöri szlovák család gyermekeként; a magyar nyelvet, jegyzi meg róla egy helyt Grendel Lajos, „felnőtt korában sajátította el, tanulta meg – nem középiskolás fokon”. Műfordító, irodalomtörténész, egyetemi tanár, kultúrdiplomata. Pályáját irodalomkritikusként és szerkesztőként kezdte a legrégebbi szlovák irodalmi lapnál, a Slovenské pohľadynál, ahonnan a Tatran Könyvkiadóhoz került (előbb annak gazdasági osztályára, majd a kiadó világirodalmi szerkesztőségének vezetője, később pedig az igazgatója lett). 1990–1992 között hazája nagykövetségi tanácsosa és a Csehszlovák Kulturális és Információs Központ igazgatója Budapesten, az ország kettéválása után pedig 1996-ig, majd 1999 és 2003 között a Szlovák Intézet igazgatója lett, s Szlovákia nagykövetségi tanácsosa ugyanitt. Emellett, illetve ezt követően több magyarországi egyetem és főiskola oktatója, illetve vendégtanára is volt (a fővároson kívül Piliscsabán, Szegeden és Békéscsabán). Írásaiból eddig két magyar nyelvű kötete jelent meg (*Belső világosság*, 1995; *Köztes szerepben. Párbeszéd a magyar és a szlovák irodalommal – közös dolgainkról*, 2001), az utóbbi két évtizedben írt tanulmányai, emlékező írásai és a vele készült interjúk magyar nyelvű kiadása azonban továbbra is várat magára. Munkásságát számos rangos szlovák és magyar kitüntetéssel, díjjal ismerték el; nyolcvanadik születésnapjára legújabb Kosztolányi-fordítása, az élete egyik főművének tekintett *Pacsirta*-átültetése (Škovránča) jelent meg a Marenčin PT kiadásában Pozsonyban.

Az alábbiakban, a nyolcvanéves Karol Wlachovský köszöntésére, jeles életjubileuma alkalmából, Magdaléna Keresztesovának a Mladá veda című szlovák folyóirat öt évvel ezelőtti, 2016/1. számában *Rozhovor s prekladateľom Karolom Wlachovským* címmel megjelent, terjedelmes életútinterjújából közlünk részleteket. Az eredeti interjú teljes szövege itt érhető el: http://www.mladvada.sk/casopisy/09/09_2016_01.pdf

(A szerk.)

– *Mi az, ami érdeklődését a műfordítás felé terelte?*

– Bár Gömörből származom (apám Turcsokon [Železník], Nagyrőce mellett született, én pedig az abban időben a Magyar Királysághoz tartozó Kassán, csupán azért, mert állítólag Felső-Gömörben nem volt olyan jó kórház), Pozsonyban, városi környezetben nőttem fel. Ez megmutatkozott a szlovák kiejtésben is, amelyben csak itt-ott jelennek meg a gömöri jegyek. (Máig előszeretettel lapozgatom Jozef Orlovský *gömöri* szlovák *nyelvjárási* szótárát, Osveta, 1982.) Irodalmi munkásságomat (kérlelhetetlen) recenzensként, kritikusként kezdtem (a Smena és a Večerník c. napilapokban). Megtanultam megkülönböztetni és megítélni az irodalmi értékeket. Első fordításaimat, a csehszlovákiai magyar írók (Duba Gyula, Dobos László, Monoszló Dezső) prózáit folyóiratokban jelentettem meg (leginkább a Slovenské pohľady-ban), ahol sajnos a lap szerkesztői nem tudtak magyarul (s én magam is sokat bizonytalankodtam még). Az említett prózáírók viszont készségesen átnézték velem a fordítás kérdéses részeit, s megvitattuk közösen a fordítói javaslataimat is. Igyekeztem továbbá olyan szövegeket, témákat, motívumokat választani, amelyek hiányoztak az akkori kortárs szlovák irodalomból. (És bevallom, ezt az elvet követem a mai napig.) Amikor később elgondolkodtam az első fordításaimon, arra a következtetésre jutottam, hogy leginkább Monoszló Dezső városi környezetben játszódó prózája állt hozzám a legközelebb (*Villamos alatt, Pod elektrickou*), s legjobban Dobos László *Földönfutók (Beženci)* című regényének nehéz, törőlmetszett mondatai kínoztak meg, melyeknél kínkeservesen tudtam csak előrehaladni. Ami egy életre tanulságul szolgált, s a továbbiakban elvből nem fordítottam teljesen falusi, paraszti környezetben játszódó műveket. Hiszen ez a próza hosszú ideig uralta a szlovák irodalmat egészen addig, míg meg nem jelent benne a városi ember alakja. És éppen ez a polgári vonal jelent meg (ismert és érthető történelmi okból) hamarabb (még az első világháború előtt) a magyar irodalomban és kultúrában, míg a szlovák irodalomban csak a két világháború között. Fokozatosan megismerkedtem tehát az ún. nagyvárosi magyar irodalommal. Akkoriban már a Tatran kiadóban dolgoztam, melynek nem volt a magyar irodalomban jártas szerkesztője. Nem állítom, hogy nem ismertem az ún. népi írók alkotásait, nem is becsülöm alá a műveiket, de ezt a területet másoknak hagytam, mert úgy gondoltam, hogy e tekintetben nem lennék képes hiteles műfordításokra. Egyszerűen meg voltam róla győződve, hogy nem felelnek meg az irodalmi műveltségemnek és műfordítói természetemnek. Egyre jobban kezdtek érdekelni a magyar urbánus, polgári írók (Kertész Imre, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Ottlik Géza, Örkény István). Ezek az írók alkották aztán a műfordítói palettámat. S az, hogy műveiket a szlovák olvasók is szétkapkodták, jelzi, hogy azok figyelmét is lekötötték (köztük nem egy íróét és irodalomtudósét), és magyar részről is elismerést hoztak számomra. 1976 őszén jelent meg átültetésemben (a mű tizenkettedik idegen nyelvű fordításként) Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényének szlovák fordítása (ma már hihetetlennek tűnő

10 000 példányban), s attól kezdve 1990-ig minden évben egy hónapot tölthetem Magyarországon a Magyar Köztársaság Kulturális Minisztériumának ösztöndíjasaként, miközben tökéletesíthettem a magyar nyelvtudásomat, bővíthettem a magyar irodalommal kapcsolatos ismereteimet, s kiterjeszthettem és elmélyíthettem személyes kapcsolataimat a kortárs magyar írókkal és a könyvkiadókkal. Ebben az időben fordult a figyelmem a klasszikus modern és a régebbi magyar irodalom felé (Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Mikszáth Kálmán), amelynek eredményeként megszületett a Csáth Géza 33 elbeszélését tartalmazó próza fordítás-kötetem *Matkovražda (Anyagyilkosság)* címmel (a pozsonyi Tatran és az újvidéki Obzor kiadó közös kiadásában), akárcsak Kosztolányi Dezső két legjelentősebb novellaciklusának fordítása *Večerné romance (Esti Kornél, 1984)* címmel. Amit általában első fordítói korszakom legsikerültebb darabjának tartanak. Ez valóban így lehet, hiszen harminc év elteltével is, a nagy visszhangot kiváltó Kosztolányi-regény, az Édes Anna fordításának (*Sladká vrahynä, 1985*) megjelenése után is sokan hivatkoztak rá. Mikszáth Kálmán viszont csak 2000 után került a fordítói látószögembe...

– *Régóta foglalkozik szépirodalom fordításával, emellett azonban tanulmányokat is publikál. Alapjában véve miben különbözik a műfordítás az irodalomtudományi munkáktól?*

– Számomra is hihetetlennek tűnik, hogy már több mint 50 éve foglalkozom a magyar irodalommal, történelemmel és kultúrával, és megközelítőleg ugyanennyi éve fordítok is, kisebb-nagyobb megszakításokkal, hiszen például a magyarországi diplomáciai szolgálatom alatt a fordítói munkára egyáltalán nem jutott időm. Örültem, ha a mindennapi munkám és a hatalmas információáradat mellett figyelni tudtam a szükséges irodalmat. Sajnálattal nyugtázom, hogy nincs pontos áttekintésem arról, mi mindent írtam, illetve fordítottam le, mert soha nem jutott időm arra, hogy pontosan dokumentáljam magam. Eddig megjelent köteteim kissé töredékes bibliográfiája azonban, amelyet visszamenőleg állítok össze, arról árulkodik, hogy kiadott könyveim száma meghaladta a hetvenet, aminek kétharmadát a fordításaim teszik ki. Ezek főleg a hetvenedik életévem után szaporodtak meg, amikor abbahagytam az egyetemi oktatást a magyarországi egyetemeken (Piliscsaba, Szeged). Azt mondhatnám, hogy amikor is kezdetét vette a Mikszáth-korszakom, bár továbbra sem lettem hűtlen a kedvenceimhez (Grendel Lajos, Kosztolányi Dezső), de helyel-közzel irodalmi kirándulásokat is tettem a fiatal írók műveibe (Kálmán Gábor, Szappanos Gábor).

[...]

– *Mint műfordító bizonyára sokkal mélyebben, alaposabban ismeri az írók gondolkodását. Ez előny vagy hátrány az Ön számára? Nem fordul elő, hogy az apró nüanszok ismerete esetleg befolyásolja a munkáját?*

– Túlzás lenne azt állítani, hogy ismerem (illetve ismertem) azoknak a szerzőknek a gondolkodását, akiket fordítottam vagy fordítok. A műfordító nem hatol be a szerző tudatába, csupán a végeredménnyel dolgozik. Az adott mű már kész, az

adott pillanatban már nem íródik tovább, tehát befejeződött, s inkább csak egyféle fikcióként létezik számomra. Más dolog, hogy (művészileg) hiteles-e vagy nem hiteles. És az, ami a fordítással létrejön, nem lehet más, mint az eredeti szövegből eredő metafikció. A személyes jóbarátaim (Mészöly Miklós, Szappanos Balázs és Gábor, apa és fia) esetétől és a műfordítói munkámban teljesen különleges, valóban egyedülálló szerepet játszó Grendel Lajos műveitől eltekintve, amikor akár megjelenés előtt álló kéziratból is dolgoztam, minden esetben a végleges, kötetben vagy folyóiratban már megjelent szöveg képezte a fordításom alapját. Az alkotói folyamat a fordító esetében ahhoz hasonlítható, mint amikor az alagút végén megjelenik a fény: és megszületik az eredeti, szerzői szöveg átültetett változata. Ahhoz, hogy a fordítói folyamat kicsúcsosodásáról beszélhessünk, az eredeti művet új nyelvi, irodalmi és társadalmi kontextusba kell átültetni, s eszerint átkódolni, értelmezni. Ezek a folyamatok (fázisok) alkotják a fordítói munka alapját, nélkülük nem jöhet létre még egy gyengébb fordítás sem, amelynek azonban különböző okoknál fogva nem kell egyenlő értékűnek lennie az eredeti művel. Ebben az esetben viszont megalapozottan beszélhetünk a fordítás előkészítő fázisának az elhanyagolásáról. Ez a fázis (legalábbis az én esetemben) nagyon fontos és időigényes kutatómunka, amely nélkül nehezen tudom elképzelni, hogy a műfordító meg tudná fejteni a szerző gondolatmenetét, amely az alagút végén megjelenő fényhez elvezeti őt. Tény, hogy mindehhez fontos a fordítás elméleti alapjainak ismerete és az, hogy jártasak legyünk abban az irodalomban, amelyből fordítunk, és abban is, amelyikbe fordítunk. Ezt nap mint nap tudatosítanunk kell. Mindezt a saját bőrömmön tapasztaltam. A mai napig lelkiismeret-furdalásom van, hogy nem ismerem a magyar irodalmat teljes mélységében annyira, mint ahogy azt a néhány kiválasztott író, akiről minden a kisujjamban van. Tény, hogy amikor a Slovenské pohľady szerkesztője voltam, és fordítani kezdtem a Pozsonyban élő magyar írók műveit (Dobos Lászlót, Duba Gyulát, Monoszló Dezsőt), nagy előnyöm volt, hogy mindent, amit nem tudtam, nem értettem, esetleg nem jól értelmeztem, megbeszélhettem velük, mielőtt a végleges szövegváltozatot papírra vettem volna. A fordítói pályám e kezdeti időszakából legélénkebben Monoszló Dezsőre emlékszem, aki 1947 és 1968 között Pozsonyban élt, és szívesen töltötte az idejét a szlovák irodalmárok között (a Krym kávéházban, a Nagy ferencesek borozójában). Az ilyen alkalmakkor nemegyszer átbeszéltük az általam lefordított szöveget. Monoszló maga is tisztában volt a műfordítás problémáival, és teljes mértékben tisztában volt a szlovák nyelv sajátosságaival, hisz ebben az időben termékeny műfordító volt ő is (P. O. Hviezdoslav, Ivan Krasko). A fordításommal kapcsolatos megjegyzései mindig nagyon tárgyyszerűek és találóak voltak, s nagymértékben segítettek a szöveg véglegesre csiszolásában. Úgy gondolom, hogy ma sem kell szégyenkezniem a szóban forgó fordításaim színvonala miatt (folyóiratban a *Villamos alatt [Pod elektrickou]* című elbeszélését, könyvalakban pedig a *Tetovált angyalokat [Tetovaní anjeli]* jelentettem meg tőle

1968-ban). Az 1970-es évek közepétől a magyar írók egész hadával ismerkedtem meg nemcsak Magyarországról, hanem Erdélyből és az akkori Jugoszláviából is. Azokkal az írókkal, akiknek a műveit fordításra választottam, magyarországi, erdélyi és vajdasági útjaim során közvetlen kapcsolatot tartottam fenn. Ezeket az utakat és a tanulmányi ösztöndíjaimat a könyvtáram magyar irodalmi művekkel való folyamatos feltöltésére használtam ki. A szótárakon, az irodalomtörténeti és irodalomkritikai szakirodalmon kívül mindig igyekeztem az általam fordított szerzők valamennyi művét beszerezni, de azokét is, akiket ugyan nem fordítottam, de valami miatt megragadták a figyelmemet. Olvasás közben aztán megtanultam kiszűrni a lényegét, mindazt, amit tudni kell valakiről, és fel lehet használni a fordítása során. Ez egy mással pótolhatatlan iskolát jelentett a számomra. Ami engem illet, Márai Sándor példáját hoznám fel itt. Az ő úgyszólván beláthatatlan mennyiségű művei közül ez idáig csupán három esszéjét fordítottam le (*Magyar borok – Madarské vína, Igyunk bort – Pime víno és Kassa – Košice*), bár műveinek egy részét még az 1989-es fordulat előtt elolvastam, de akkor még az író nem engedélyezte, hogy írásai megjelenhessenek „a szocialista tábor országaiban”, így nem kezdhettem fordítani azokat. Márai Sándor életében több mint 100 könyvet jelentetett meg, és a róla szóló publikációkkal együtt könyvtáramban a neki kijelölt polcon körülbelül 150 kötet sorakozik, melyet a maga 200 kötetével csupán másik kedvencem, a „Mikszáth-polc” múl felül. Márai műveiből a pozsonyi Kalligram Kiadó 15 szlovák kötetet jelentetett meg (általában jó fordításokban, a szlovákiai viszonyokhoz képest kimagasló színvonalon), de nagyon bánt, hogy messze nem kapta meg azt a visszhangot, illetve visszajelzést, amelyet a szerző Szlovákiában méltán megérdemelt volna.

– *Feltehető a kérdés, hogy mi lehetett ennek az oka?*

– A válaszom tömör: a dilettantizmussal határos tájékozatlanság. Ami a publicisztikában mindenekelőtt az igazságtalan politikai rágalom megjelenésével nyilvánult meg (mint pl. hogy eredeti, egyébként szepességi cipszer vezetékneve, a Grosschmid zsidó származására utal; hogy „emigrált” Kassáról, pedig onnan Budapestre távozott még 1918-ban, a Monarchia szétesése előtt; hogy a bécsi döntés értelmében visszacsatolt Kassán „üdvözölte” a fehér lovon belovagoló Horthyt, pedig nem sokkal később megírta, hogy Kassára visszatért a régi magyar álarisztokrata világ csökevénye stb.). Természetesen ezt nem lehet a szlovák kiadás szerkesztőjének rovására írni. De a művei végig gondolatlan kiválasztásának következménye az a tény, hogy szlovákul kiadott művei közül hiányzik az az opus, mely nemcsak érdekelhette volna, hanem meg is döbbsentette volna a szlovák olvasókat, és a naplóköteteinek szlovák fordítása is a nem teljes (a szerző által is cenzúrázott), régi kiadást vette alapul, és nem az új, teljes kiadást. S ugyanúgy figyelmen kívül maradt az is, hogy időközben lényeges elmozdulás történt Márai Sándor irodalmi hagyatékának értékelésében és befogadásában, és mind az olvasói, mind a kritikus figyelem egyre inkább a tényirodalmi műveire irányul.

Igaz, a sorozat szerkesztőjét felmenti a tény, hogy Szlovákiában aligha található olyan szlovák irodalmárt, aki kellőképpen ismerné Márai Sándor teljes életművét. (És csak zárójelben merjük megjegyezni, hogy sajnos lassan erre a sorsa jut a régi és a klasszikus magyar irodalom is, ha észbe nem kap valaki, aki fontosnak tartja majd ezt.) Ilyen körülmények között a fordítóra még nagyobb teher és felelősség hárul. Meg vagyok róla győződve, ahhoz, hogy hiteles fordítás szülessen, elengedhetetlen az adott mű komplex ismerete, amelyhez hozzátartozik a szerzőhöz kapcsolódó irodalmi, történelmi, társadalmi háttér is. Ez az előkészületi fázisban kezdődik, a fordítandó mű kiválasztásánál, amely a befogadó nyelvben és társadalomban másként hat majd, mint az eredeti mű a maga környezetében, és a fordítás befejeztekor a „mondatok szintjén” ér véget, amikor is a fordító már a munkájához szükséges felülnézetből elveti a kevésbé megfelelő jelentésváltoztatásokat, -eltolódásokat és -árnyalatokat.

– *Melyik mű áll Önhez legközelebb, és miért, s melyiknek a fordítása okozta a legnagyobb fejtörést?*

– Fordítói pályafutásom elején Milan Ferko, a Slovenské pohľady főszerkesztője egyszerűen kijelölte, hogy kit kell fordítanom, s én csupán az így meghatározott írótól választhattam, aki viszont maga javasolta, hogy mit fordítsak tőle, mert még nem volt áttekintésem a magyar irodalomról. A 60-as évek végétől, a 70-es évek elejétől viszont, amikor már otthonosan mozogtam a magyar irodalom határon inneni és túli részeit illetően is, főleg miután megismertem Mészöly Miklóst és Grendel Lajost, már magam választottam ki a fordítandó műveket azok közül, amelyek leginkább megfeleltek az irodalmi ízlésemnek, amelyekhez hasonlóak hiányoztak a szlovák irodalomból, s tematikailag kiegészítették annak kínálatát. Főképp urbánus irodalmi szövegeket választottam, mert ezek feleltek meg leginkább a nyelvi világomnak, hiszen, bár Gömörből származom, városban nőttem fel. Ezek a fordítások tulajdonképpen már az én „gyermekeim”. Az idő távlatából azonban már nem szívesen tennék különbséget köztük (nem is tudnék), mert a részletek már csak az emlékeimben élnek. S legszívesebben csupán azokat a fordításokat venném újra a kezembe, amelyekkel nem vagyok elégedett. Legelsőként a 20. század második fele magyar irodalmának egyik legjelentősebb művét, Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényét (1959) emelném ki. Amint az írótól megtudtam, a szlovák fordítás a mű tizenkettedik idegen nyelvű kiadása volt (Tatran, 1976). A Kalligram Kiadó tulajdonosa és igazgatója hajlandó lett volna újra kiadni, amire ígéretet is tett, ám miután meglátta, hogy elkezdtem belejavítani a szövegbe, ami új szedést jelentett volna, elállt a szándékától. Egyébként minden új könyvemet megszagolgom, és felteszem a polcomra. Soha nem lapozok bele rögtön, mert amilyen „szerencsés” vagyok, már rögtön az első felütésre találok egy (néha elég kellemetlen) korrektori hibát, ami felbosszant, s amelyért végső soron mégiscsak a fordító a felelős. Ma, amikor már ősz szálak is megjelennek a hajamban, fordítói „égboltomon” három „állócsillag” található. Ezt a „szent-

háromságot” alkotja jobbról a „kopasz” Mikszáth Kálmán (egy szellemes szólása szerint „kevés haj, sok ész”), középen a „dús hajú” Kosztolányi Dezső, és balról a „tar” Grendel Lajos. E három szerzőtől megjelentetett fordításköteteim (néhány még csak kéziratban van meg) nem teljes fordítói bibliográfiám mintegy felét alkotják, s ők töltik ki a fordításra szánt időm nagy részét is, nem beszélve a köteteik olvasásával töltött időről (Grendel Lajos esetében leginkább az új műveiről van szó). Az én különbejáratú irodalomtörténetemben ez a szerzőhármás egyben a klasszikus és a kortárs magyar irodalom három fejlődési korszakát is képviseli, amely (természetesen) figyelmen kívül hagyja Közép-Európa trianoni határait: Mikszáth Kálmán a dualista Magyarország korát a 19. század utolsó harmadától a 20. század elejéig (a romantika lecsengésétől kezdve az anekdotaszerű realizmuson át a modern irodalom megjelenéséig), Kosztolányi a dualizmus alkonyát a 20. század első harmadáig (irodalmi expresszionizmus), Grendel Lajos pedig a 20. század utolsó harmadát egészen mostanáig (a relativizáló posztmodern szövegalkotástól a próza narratív jellegének megújításáig). [...]

– *Említette, hogy Grendel Lajossal szorosán együttműködnek. * Hogy zajlik a közös munkájuk? Hogyan tudná értékelni?*

– Az irodalom, pontosabban az azonos irodalmi felfogás, a hasonló irodalmi tájékozódás, az ugyanazon irodalmi példák megragadása, s nem utolsósorban a magyar kultúra és történelem egyforma látásmódja kapcsolt egybe minket, aminek hatására létrejött a Grendel–Wlachovský páros. Már csaknem 45 éve rójuk együtt az utat, szinte testvéri kapcsolatban, s hála Istennek, még nem értünk célba. A cél Grendel Lajos összegyűjtött műveinek szlovák kiadása lenne, mert 1986-tól ennek a próza- és esszéírónak a szlovák irodalomtörténetben is helye van. Ezzel kapcsolatban Károlyi Csaba magyar irodalomkritikus találóan jegyezte meg: „Ritka az olyan kisebbségi magyar író, aki a maga országában ugyanúgy benne van a többségi kultúra köreiben, mint a kisebbségiben. Grendel Lajos jut eszembe. Őt azonban egyaránt méltányolja a szlovák, a szlovákiai magyar és a magyarországi szellemi élet.” Ehhez érdemes hozzáfűzni, hogy ez egyedi jelenség, s nem találkozhatunk hasonló esettel sem Romániában, sem Szerbiában. Nemrég idéztük fel, hogy személyesen 1976 júniusában ismerkedtünk meg (ki más, mint Mészöly Miklós közvetítésével) Nagy Laci pozsonyi, Dolné hony lakótelepi lakásában, ahonnan szép kilátás nyílt a kiterjedt csallóközi rónára. Igazából Grendel a nevemre még egyetemi éveiből emlékezett, amikor érdekelni kezdte, ki a csuda lehet az a Wlachovský, aki a magyar irodalomból fordít (a *Revue svetovej literatúry [Világirodalmi Revue]* c. folyóirat számára, ahol külső szerkesztőként dolgoztam), s általában „nonkonformista” kortárs magyar szerzőket (Mándy Ivánt, Mészöly Miklóst, Örkény Istvánt, továbbá vajdasági magyar írókat)? Be kell azonban vallanom, hogy ezen írók kiválasztá-

* A fordító megjegyzése: Grendel Lajos 2018. december 18-án elhunyt.

sában, ami rendkívül imponált a fiatal prózaíró Grendel Lajosnak, akkoriban egy „láthatatlan kéz”, a magyar irodalomban engem kalauzoló Mészöly Miklós irányított. Grendel Lajossal való közös munkánk (egy épületben dolgoztunk a Mihálykapu utca 9. alatt) a magyar szövegek (nem csak saját prózája) értelmezésével kezdődött, s az alternatív fordítói megoldások keresésével folytatódott egészen az egyes művek végső fordítói változatának megalkotásáig. Első Grendel-fordításaim már megszerkesztett és megjelent művei alapján születtek. Alapvető változás ebben 1984 karácsonya előtt történt, amikor is megkaptam tőle az *Attételek* gépiratának másolatát, amely a később *Odtienené oblomky* [szó szerinti jelentésben: Árnyalt töredékek – T. O. Zs. megjegyzése] címmel megjelent szlovák trilógiakötet harmadik darabja. Abban a kérelemben, melyet kötelezően be kellett nyújtanunk a cenzúra feladatait is ellátó hivatalnak, ez a regény még nem szerepelt, ugyanis még nem volt kész. Dr. Vincent Šabík utólagos jóváhagyásával végül is odasorolták a két elkészült, már a végső szerkesztői fázisban lévő regény, az *Éleslövészet (Ostrá strelba)* és a *Galeri (Odkundesi)* mellé. Emlékszem, ezt a harmadik regényt szinte delíriumos állapotban fordítottam (még éjjelente is), hogy időben leadhassam a kiadónak. Csakhogy közben Grendel az eredeti kézirat szerkesztőjével lényegesen belenyúlt a szövegbe, és a befejező, 3. részben a múlt idejű fogalmazást jelen idejűvel cserélték fel. Ami teljesen indokolt változtatás volt, összhangban a szerzői szándékkal, de nekem már nem volt érkezésem ezeket a javításokat átvenni a szlovák szövegbe. (Csupán 30 évvel később, a mű második szlovák kiadásánál tettem meg.) Az eredeti, még szerkesztetlen kéziratból történő fordításnak tehát megvannak a maga előnyei és hátrányai is. Hátránya, hogy a fordítónak a végén még össze kell vetnie a szöveget a szerkesztett változattal is, ami időigényes feladat, az előnye pedig a pontosabb, jelentésstanilag egyenértékűbb fordítás létrehozása, amely során érvényesülnek a szerző eredeti szövegben előforduló lexikális és szemantikai szövegvariánsai. Magam azokhoz a fordítókhoz tartozom, akik előre elolvassák a teljes szöveget, mert vannak olyanok is (köztük jelentősek), aki (előre) nem olvassák el a szöveget, hanem rögtön nekiállnak fordítani. Mindegyik új Grendel-kéziratot vagy folyóiratokban megjelent szöveget ceruzával a kezemben elolvasom, jegyzeteket készítek hozzájuk, feljegyzem az ad hoc lefordított sajátos szókapcsolatokat vagy mondatokat, majd mindezt megfelelő időben (laza légkörben, pohárka kellemes vörösbor mellett, amit Lajoskának mértékkel engedélyezett az orvosa) megbeszélem a szerzővel, amit azután felhasználok (vagy nem használok fel) a fordítás során. Tulajdonképpen így jött létre az összes Grendel-fordításom, amióta 1990-től minden hónapban rendszeresen találkozunk még Budapesten is.

– *Ki az Ön számára a legrokonszenvesebb alakja Grendel prózájának?*

– Talán paradoxonnak tűnik, hogy a világos kérdésre nem tudok egyértelmű választ adni. Hiszen e tekintetben hiába próbálom felidézni azoknak az oldalak-

nak a százait, amelyeket az 1970-es évek közepétől napjainkig – többnyire a szerzővel szorosán együttműködve, illetve együtt alkotva – lefordítottam Grendeltől. Kedvenc szereplőm nincsen, de rokonszenvezek regényei őszülő hajú, elfogult (vagy elfogulatlan) narrátoraival, mint például a *Galerijével* vagy a *Nálunk, New Hontban*-éval. Fordítás közben ugyanúgy azonosultam velük, miként a szerző, amikor megalkotta őket. Nem kifejezetten „regénybeli” főhősök, hiszen Grendel az első prózáit, a hagyományos felfogásban írt elbeszéléseit leszámítva (ezeket nem is engedte besorolni a szlovák nyelvű válogatott novellásköteibe: *Obsažné batožiny* [Bőröndök tartalma]; *Okno po erotických snoch* [Emlékezetkiesés erotikus álmok után]; *Cudná správa z vrcholu sna* [Szemérmes beszámoló egy álom közepéről]) elfordult a klasszikus elbeszélés-, illetve regénytípustól, amelyekben a főhősnek központi szerepe van a történet alakulásában. Éppen ellenkezőleg, első regénye, az Éleslövészet tulajdonképpen egy antiregény, bomlasztó „kollektív hős” elbeszélőkkel, akik kölcsönösen megkérdőjelezzik tanúvallomásaikat. Igaz, ez a hozzáállás főleg a fiatal, lázadó Grendelre jellemző, s csak később vesszük észre, hogy fokozatosan a történetmesélés hagyományosabb formáit kezdi előnyben részesíteni. Ami Grendel szereplőit illeti, megállapíthatjuk, hogy alig találunk köztük olyat, aki a történeti „főhőse” lenne, mert a szerző nem emel ki egy kizárólagos, meghatározó szereplőt, ahogy az a klasszikus elbeszélések és regények esetében szokásos. Ami pedig a férfi és a nő szereplőit illeti, talán megállapíthatjuk, hogy jobban, hitelesebben sikerül megrajzolnia a férfi szereplői karakterét. A magyar irodalomban ez nem egyedi eset, hiszen ugyanezt figyelhetjük meg Mikszáth Kálmán epikájában is. A külső hasonlóságon kívül („kevéssé haj, sok ész”) ez az első művészi hasonlóság a két író között, akiket születésük alapján csaknem pontosan száz év választ el egymástól (1847, ill. 1948). [...] Talán a fordító az egyedüli, aki a regény mélyrétegeibe hatol – valószínűleg sokkal több réteget, rejtett jelentést, utalást tár fel, mint az átlagos olvasó.

– *Nincs olyan érzése, hogy az Odtienené oblomky c. szlovák trilógiakötetben sok olyan utalás van, amelyet egyszerű olvasás során nem lehet észrevenni?*

– Amikor annak idején Grendel Lajossal elkezdtek a közös munkát, még nem volt kellő fordítói tapasztalatom, és még ő sem volt túl első írói sikerein, de mindketten tisztában voltunk azokkal a kölcsönös előnyökkel, melyeket egymás számára jelenthettünk: Grendel otthonosan mozgott a magyar nyelvben és az irodalomban, csekélységem pedig a szlovák nyelvben és az irodalomban. Valahányszor összeültünk egyik-másik eredeti szövege és a nyersfordítás fölött, soha nem a konkrét szavak jelentéséről diskuráltunk (hisz arra ott vannak a szótárak), hanem megpróbáltunk az eredeti szöveg struktúrájába hatolni, és értelmezni az állandósult szókapcsolatait, tisztázni mondatszerkezeteinek működését. Összefoglalva: A közös munkánk során mindig az eredeti mű nyelvezetét és jelentését igyekeztünk értelmezni. És ehhez tartjuk magunkat a mai napig. Végül is, ha a fordító mellett ott van elérhető közelségben a szerző, az minden szempontból előnyös,

hiszen nincs teljesen magára hagyatva a megfelelőbb szófordulatok, mondatszerkezetek kiválasztásánál. Hiszen a fordítás végső változatánál minden esetben csak egyetlen megoldást választhat a kínálkozó lehetőségek közül. És Grendellel ez a munkamódszerünk már az első nagyobb közös munkáknál, az *Odtienené oblomky* regénytrilógia fordításánál bevált. Mint ahogy a szlovák elismeréseken és kritikai visszhangokon (Jozef Bžoch) kívül Tőzsér Árpád is kiemelte az *Az irodalom határai* (1991, 2016) című tanulmányában, hogy Grendelt „nemcsak a tehetsége, hanem a szerencséje is segítette, mert Karol Wlachovský nemcsak kitűnő fordítója, hanem szinte szerzőpárja is lett”. (*A könyv színe előtt*, Pred tvárou knihy, Kalligram 2015, 220. o.) Ugyanis a szlovák fordításban következetesen megkülönböztetett „uhorský” (hungarus, 1918-ig behatóan) és „maďarský” (magyar, 1918-tól kezdődően) kifejezés kettős identitást kölcsönöz az azonos területen, ám különböző politikai keretek között élő elbeszélőnek, amit a magyar nyelv nem tud (s nacionalista indíttatásból talán nem is akar) megnevezni, megkülönböztetni.

– *A három regényből* (Éleslövészet – Ostrá strelba; Galeri – Odkundesí; Áttételek – Odvodeniny) álló, Odtienené oblomky címmel napvilágot látott regénytrilógia, annak ellenére, hogy a regények megjelenése óta eltelt 30 év, a mai napig fel tudja kelteni az olvasók érdeklődését. Mi lehet ennek a magyarázata?

– Tény, hogy a Grendel első regénytrilógiáját magában foglaló szlovák kötet, az *Odtienené oblomky*, mely címválasztásához a szlovák regénycímek (*Ostrá strelba*, *Odkundesí*, *Odvodeniny*) hangzásvilágához való játékos igazodás vezetett minket (a trilógiának – Éleslövészet, Galeri, Áttételek – a mai napig nincs egy közös, összefoglaló magyar címe), 1985-ben jelent meg, úgy időzítve, hogy a szlovák kiadás legalább néhány nappal megelőzze az *Éleslövészet* francia nyelvű megjelenését, ami sikerült is. Míg azonban a trilógia szlovák kiadása (2500 példányban) a könyvesboltok polcaira került, s a szerzőnek és a fordítónak meghozta a legmagasabb szlovák irodalmi elismeréseket (A Szlovák Írószövetség díját a próza kategóriában és a Ján Hollý-díjat a fordításért), a háttérben sok minden történt, ami a mai fiatal és középnemzedék számára már értelmetlen, a művek mai értelmezése szempontjából pedig teljesen irreleváns is. (Ha valakit érdekel, a trilógia 2., javított szlovák kiadásának szerkesztői jegyzetében olvashat minderről bővebben, Marenčin PT, 2016.) Harmincéves távlatból ma már kijelenthető, hogy a trilógia első, 1985-ös kiadásának alapvetően kettős jelentősége volt. Először is, főleg az első regény, az *Éleslövészet* a maga posztmodern struktúrájával, nyílt filozófiai gondolkodásával, történelmi, erkölcsi és világnézeti relativizmusával emblematikus darabjává vált a a közép-európai posztmodern irodalomnak Szlovákiában, ahol abban az időben a szlovák prózát olyan meghatározó alkotások jellemezték, mint Ladislav Ballek, Peter Jaroš, Rudolf Sloboda és Vincent Šikula művei voltak. Tőzsér Árpád tanulmányában teljesen indokoltan állapította meg, hogy „a nyolcvanas évek szlovák posztmodern irodalma jóval szegényesebb lenne Grendel szlovákra fordított regényei és elbeszélései nélkül” (i. m., 1991, 2015). És Grendel

posztmodern regényei érezhetően hatással voltak a fiatalabb szlovák írónemzedék – ábécérendben Vladimír Balla, Ján Litvák, Václav Pankovčín, Pavol Rankov – munkáira is. Másodszor: Grendel prózájának csaknem párhuzamos szlovák és francia fogadtatása hozzájárult a szlovákiai magyar irodalom zárt, regionális keretéből való kitöréséhez, s nem csupán összmagyar viszonylatban, hanem tágabb értelemben is. Nem véletlen, hogy Grendel Lajos a szlovák Pavel Vilikovský mellett az egyik legtöbbet fordított szlovákiai szerző. Ami abból adódik, hogy bár Grendel Lajos regényeinek fiktív világa minden esetben Szlovákia magyar–szlovák vegyeslakosságú területén helyeződik el, és szereplői is nagyrészt magyar nemzetiségűek, akiket azonban az író univerzális felfogásban, a társadalom egyenrangú tagjaiként jelenít meg. Más szóval, nem az emberek közötti etnikai viszonyokat elemzi, és főleg nem siránkozik a határon túli magyarok szerencsétlen „kisebbségi” sorsán. Hiszen ezt a fejlett irodalmakkal rendelkező országokban csak kevesen tudják értelmezni, és csak keveseket érdekel. A trilógia új, javított szlovák változatának kiadásakor több kérdés is felmerült előttünk. A szerző eltökélten ragaszkodott azon álláspontjához, hogy a regénytrilógia szlovák fordítása már kanonizálódott szöveg, de a fordító legszívesebben újrafordított volna bizonyos dolgokat. (Végül kompromisszumos megoldásként csupán a nyilvánvaló nyomdahibák és fordítói tévedések javítására került sor.) Ebből az alkalomból azonban Grendel Lajos újból megfogalmazta egykori alkotói hitvallását (idézem a beszélgetést követő egykorú feljegyzésem alapján): „A történelem eszenciájáról, az autentikus létezésről és az ember szerepéről a történelemben akartam valamit mondani. (Tegyük hozzá, hogy konkrétan Közép-Európában a Duna menti, a szlovák–magyar vegyes lakosságú területen, a török félhold idejétől napjainkig.) De valójában ez hiábavaló igyekezet, mert mindig csak a cselekmény hiteles, annak lefolyása, és amikor végül megtörténik valami, az ember tudata mindig csak a cselekmény töredékét fogja fel vagy tudatosítja, amelyből nem lehet leszűrni az objektív igazságot vagy létrehozni a történelem objektív képét. Így hát ez egy fikció – bizonyos történelmi koordinátákkal és reáliákkal.” Az *Élelővészlet* párhuzamos elbeszélői „elveszítik” a történelmet a lábuk alól, de magukban „hordják” azt, együtt a világgal, amelyben élnek. Ebben az esetben az elbeszélő viszonya, a témához való hozzáállása a meghatározó, ami szokatlan irodalmi és szerkezeti megoldásokkal fejeződik ki, tehát itt az esztétikai megfontolások a mérvadók. A *Galeriben* az etikai megfontolás játszik fontos szerepet, pontosabban a kispolgári lét nyomasztó szorításából való kitörés képtelensége, az *Áttételek* esetében pedig végül a lételméleti vonatkozás emelhető ki. Tehát a lét kérdése, a létezése és a túlélése, melyek nem lehetnek autentikusak, mivel – az adott esetben a totalitárius – társadalmi rendszer és az általa teremtett környezet manipulálja az embert. Mindezek a témák állandóan időszerűek, mint ahogy nemcsak a történelmi tapasztalat, hanem napjaink politikai gyakorlata is erre int bennünket.

– Ön szerint milyen vallomáértékkel bír a *New Hont-trilógia*? A fordítás során sor került-e benne bizonyos változtatásokra, vagy kizárólag az eredeti szöveghez tartotta magát?

– A *New Hont-trilógia* szlovák kiadása (hasonlóan a fent említett első trilógiakötethez) ismét megelőzte e három regény máig hiányzó együttes magyar kiadását. Ezek a regények is folyamatosan, egymást követve láttak napvilágot, teljesen spontán módon, a trilógia-alkotás minden előzetes terve nélkül. Egyenként jelentek meg a Kalligramnál magyarul, majd szlovák fordításban: 1. *Tömegsír – Hromadný hrob pri New Honte* (1999 és 2006), 2. *Nálunk, New Hontban – U nás doma, v New Honte* (2001 és 2010) és 3. *Mátyás király New Hontban – Kráľ Matej v New Honte* (mindkettő 2005). A szerző a *New Hont-trilógiát* azzal teremtette meg, hogy a fordító ösztönzésére a *Tömegsír* helyszínét *New Hont* mellett határozta meg, s így megalkotta a saját képzeletbeli irodalmi *New Hontját*, a *New Hont-i* vidéket, világot. A világirodalomban számos hasonló, képzeletbeli települést és világot megalkotó regényciklust ismerünk, az egyik legismertebb talán az amerikai Nobel-díjas író, William Faulkner által kitalált Yohnapatawpha a Mississippi folyó mellett, de Grendel fikciója azért áll hozzánk közel, mivel alapját a hazai irodalmi tradíciók (Mikszáth Kálmán) és a 20. századi ember történelmi tapasztalatai adják. A figyelmes olvasó a *New Hont-i* vidéket könnyen azonosítja a hitelesen megrajzolt valóság és a történelmi események koordinátái alapján. Ha ezeket sikerül felismernie, az olvasói élmény érzékelhetően gazdagabb lesz, mint nélkülük. Ebben a *New Hont-i* világban a régi (*Hont*) összekapcsolódik az újjal (*New*), amit a szerző olykor szeretetteljes (mikszáthi) humorral, máskor az ironia és a paródia, vagy akár a groteszk és az abszurd eszközeivel jelenít meg. A személyes élet és a társadalomtörténet közti egyensúlyt azonban minden esetben a veszteség és a nyereség, az ostobaság és az értelem együttese adja. Úgy gondolom, a *New Hont-trilógiának* minden esélye megvan ahhoz, hogy Grendel szlovákra fordított művei közül ezek váljanak a legnépszerűbbekké. A szerző e három regényben – de különösen az elsőben és a harmadikban – egészen a nevetségességig kielezi az egyes helyzeteket. A képzeletbeli *New Hont* a szlovák–magyar nyelvhatáron fekszik. S ebben a környezetben teljesen természetesek a kétnyelvű helyi megnevezések. Ezekhez a eredetiben szereplő szlovák kifejezésváltozatokhoz kellett hozzárendelni a fordításban a többi megnevezés szlovák megfelelőjét, úgy, hogy megmaradjanak az eredeti szövegben szereplő jelentésváltozatok is. Nyilvánvaló, hogy az ilyen fordítói eljárás egyszer veszteséggel, máskor nyereséggel jár, s így a kedvvel létrehozott szlovák fordítás olyan jelentéstöbblettel is bírhat, ami nem von le semmit a fordítás értékéből, bár látszólag eltér az eredetitől. Egy szemléltető példa erre: jellegzetes megoldás volt például a *New Hont-i* vendéglő szlovák nevének megválasztása. A McLacný megnevezésben a „lacný – olcsó” és a „lačný – éhes” mellékneveket asszociálják az olvasóban. S épp ebben rejlik a fordítás varázsa. Az eredeti magyar változatban szereplő McLaci konyháját (amely a vásári

pecsenyét kínáló lacikonyhát idézi fel) egyébként lehetetlen lett volna átültetni szlovákra.

– *Egy brünni konferencia résztvevői felvetették a kérdést: Grendel Lajos vajon a szlovák vagy a magyar irodalom része? Ön hová sorolná?*

– A napnál is világosabb, hogy Grendel Lajos magyar író, aki kizárólag magyarul ír. Ez a szerzői szubjektumának természetes megnyilvánulása, hiszen a magán- és a társadalmi életbe is magyar anyanyelvüként érkezett. Emellett Szlovákiában él, tehát szlovákok között is, érzékeli maga körül a szlovák nyelvet, beszédet. A Szlovák Köztársaság állampolgára. Ez egy jogi kötelék, amelyet lehetősége lett volna megváltoztatni, de nem tette, s elmondhatom, hogy ez álmában sem jutott eszébe. Fiktív irodalmi világa a valóságban gyökerezik, amelyet a múlt történelme formált (a történelmi Magyarország, Csehszlovákia, a Horthy-korszak Magyar Királysága, a háború utáni Csehszlovákia, az önálló Szlovák Köztársaság), és amely egyenlő mértékben érinti a magyarokat és a szlovákokat, akik a fent említett államformákban éltek és élnek. A mai Szlovákia területén játszódnak és az itt élő emberek mindennapjait megörökítő regényeinek a szlovák változatai miatt ne lehetnének hát részei a szlovák irodalomnak is, amikor egyébként a szlovák irodalomtörténet a szlovák irodalmi nyelv törvényesítése előtt itt keletkezett idegen nyelvű irodalmi műveket is számontartja? Hiszen azok is az itteni történelmi és irodalmi múltból adnak számot. Grendel Lajosnak történelmileg indokolt módon honos joga van Szlovákiában. Az ő helyzete azonban alapvetően eltér az idegen nyelven író régi szlovák szerzőkétől, akiket egyébként szintén nem kellene elfelejtenünk. Egyébként tisztelet és becsület az elfogulatlan szlovák irodalomkritikának és -tudománynak, hogy észrevette és a szlovák irodalomtörténet részeként kezeli a magyar Grendel Lajos írói munkásságát. Igaz, ebben az esetben ő kivételt képez, amely erősíti a szabályt. Hiszen ez idáig ő az egyetlen ilyen alkotója a határon túli kisebbségi magyar irodalomnak, amelyek az első világháborút követően, 1918 után létrejöttek Csehszlovákiában (Szlovákiában), a volt Jugoszláviában (a mai Szerbiában) és Romániában. Összefoglalásként: a józan ész azt diktálja, nem érdemes azon tanakodni, vajon melyik irodalomhoz tartozik Grendel Lajos. Életműve kétségkívül a magyar (egyetemes európai) irodalom részét képezi, műveinek szlovák fordításai viszont a szlovák irodalom részévé váltak, mivel az is ugyanúgy a magáénak érzi azokat. Ha nem így lenne, nincs miről beszélni. Pont.

Tóth Ozsvald Zsuzsanna fordítása

Pásztor Ádám: A színész